

Új stratégiák az információellátásban az egyetemi könyvtárakban*

A 21. század információs társadalmában a tanulás képessége az élet különböző szakaszaiban a legfontosabb emberi tőke. Az ismeretszerzés, az átképzés és a folyamatos önképzés készségének kialakításában fontos szerepet játszanak a könyvtári és információs szolgáltatások, amelyek támogatják az új oktatási modelleket, és a bennük való részvételhez szükséges készségek kifejlesztését. Az egyén egész életén át tartó tanulási képessége a nemzet prosperitásának záloga. Ebben kell fontos szerepet játszaniuk az egyetemi könyvtáraknak.

Magyarországon az 1997-ben elfogadott *könyvtári törvény* megjelenése kapcsán beszélhetünk először a könyvtár és a demokratikus társadalom kapcsolatának pontos megfogalmazásáról: ha az információs társadalom legfontosabb jellemzője az információ és az információhoz való viszonyulás, akkor az információt gyűjtő, tároló, feldolgozó és szétsugárzó intézmény ennek a társadalomnak az alapintézménye. Mindezek alapján a társadalom és a könyvtár kapcsolatának jövőképét a következőképpen fogalmazhatjuk meg: az információs társadalom alapintézménye a nyilvános könyvtár. [1] A magyar egyetemi könyvtárak stratégiai feladatait és lehetőségeit a szakmai és a fenntartói jogi környezet határozza meg. A szakmai környezetet a könyvtári törvény és a *NKÖM* könyvtári stratégiája nyújtja. A fenntartói jogi környezetet a felsőoktatási megatrendek, illetve az új felsőoktatási törvény (a továbbiakban: ftv.) jelentik.

A könyvtári törvény és a könyvtári stratégia

A könyvtári törvény elfogadásával pozitív módon változott meg a könyvtárak szerepe:

- a kormányprogramban nevesítve szerepel a könyvtár: a tudásalapú társadalom alapintézménye az információt gyűjtő, feltáró és szolgáltató könyvtár;
- a könyvtári törvény következtében központi támogatási források kerültek a rendszerbe;
- a törvényt követő jogi szabályozások új lehetőségeket adtak a könyvtárak fejlesztésének (telematika) és a könyvtárosok továbbképzésének;
- a törvény ellátó rendszerben gondolkodik.

2002-től új kihívások jelentek meg, amelyek közül a legfontosabb, az európai uniós tagság 2004-től. A 2003–2007-re megfogalmazott *könyvtári stratégia*, valamint a *Magyar Információs Társadalom Stratégiája (MITS)* a következő prioritásokat jelöli meg:

- felkészülés az Európai Unióhoz történő csatlakozásra: a szolgáltatások és könyvtárhasználati feltételek európai színvonalra emelése;
- az információhoz és dokumentumokhoz való hozzáférés biztosítása a demokrácia és esélyegyenlőség érdekében: a könyvtári ellátó rendszer (ODR) továbbfejlesztése;
- az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásának kiterjesztése;
- a falak nélküli virtuális könyvtár létrehozása: a digitális tartalmak bővítése;
- hálózati együttműködés a gazdaság, a kultúra, a tudomány, az oktatás és az államigazgatás területén;
- az értéknövelt tartalomszolgáltatások bővítése;
- a könyvtárosok kompetenciájának növelése: a képzés korszerűsítése, új képzési formák bevezetése, a minőségi munka ösztönző rendszerének kialakítása.

A felsőoktatásban világszinten érvényesülő megatrendek

- a felsőoktatás missziójának változása;
- az állam visszavonulása a felsőoktatás finanszírozásából: az oktatási szolgáltatások piacának kiszélesedése (egyházi, magán);

* A 2006. április 25-én Kaposváron megrendezett *Információs társadalom és egyetemi könyvtár* c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

- a társadalmi nyitottság követelménye: az egyetemeknek el kell számolniuk az állampolgárok adójával;
- az intézmények tevékenységének külső értékelése: az egyetem rangsorolásának bevezetése;
- az intézmények irányításában megfigyelhető változások;
- az életkorhoz kötött tanulmányok helyett az „életen át tartó tanulás” kiteljesedése;
- a felsőoktatás tömegesedése. [2]

Az egyetemi könyvtárakban érvényesülő megatrendek az elmúlt 5 évben

Aktív részvétel az ODR-ben: az 54 szolgáltató könyvtárból 24 az egyetemi könyvtárak száma. Az 1. táblázat statisztikája jól érzékelteti, hogy ez a könyvtári kör gyűjteményeivel igen jelentősen kivette/kiveszi részét az országos könyvtárközi szolgáltatásból.

1. táblázat
ODR-statisztika

Az ODR-szolgáltatás évei	Összes teljesítés	Összesből az egyetemi könyvtárak	Egyetemi könyvtárak teljesítése (%)
2002	21 139	15 436	73,02
2003	35 306	26 578	75,27
2004	50 614	35 312	69,02
2005	66 090	43 576	65,93

Jelentős telematikai pályázatok megszerzése: a telematikai pályázatok első lépéseiben az egyetemi könyvtárak cédulakatalógusait igyekeztek

2. táblázat
Az egyetemi könyvtárak állománygyarapítási kiadásai 2001–2004

Egyetemi könyvtárak	Az adatszolgáltatók száma	Állománygyarapításra fordított összeg a kifizetett számlák alapján (E Ft)					
		Költségvetési előirányzatból		Egyéb (pályázat, támogatás stb.)		Együtt	
		Összesen	Az összesből nyomtatott kurrens időszaki kiadványokra	Összesen	Az összesből nyomtatott kurrens időszaki kiadványokra	Összesen	Az összesből nyomtatott kurrens időszaki kiadványokra
2001	123	1 672 934	1 313 830	560 145	228 873	2 233 079	1 542 703
2002	149	1 906 343	1 542 642	644 055	222 313	2 550 398	1 764 955
2003	155	2 200 521	1 716 339	747 811	97 178	2 948 332	1 813 517
2004	156	2 160 301	1 565 055	383 814	120 499	2 544 115	1 685 554

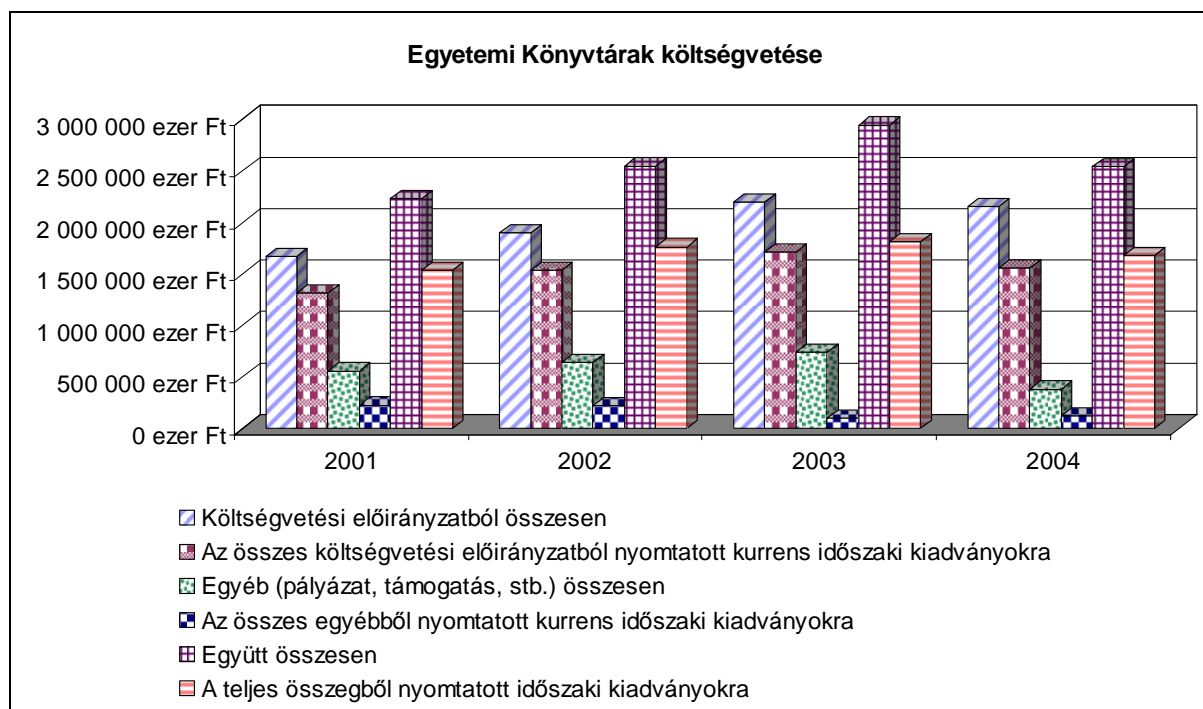
számítógépes integrált rendszereikbe bevinni, majd elindultak az első digitalizálási törekvések. Ezek a pályázatok is erőteljesen segítették a MOKKA adatbázisának létrehozását.

Bővülő elektronikus információ források: az egyetemi könyvtárak az elmúlt tíz évben tudatosan törekedtek az elektronikusan elérhető folyóiratok és adatbázisok körének bővítésére. Tették mindezt erőforrásaik összevonásaival számos konzorciumot alakítva (Web of Science, Springer, Belstein, Biological Abstract stb. közös előfizetésére). Ezt a törekvést intézményesítette azután az OTKA könyvtár-támogatási és az Oktatási Minisztérium Elektronikus Információ Szolgáltatási (EISZ) programja.

Növekvő használói létszám: az egyetemi könyvtárak az elmúlt időszakban az állandóan növekvő hallgatói létszámmal szembesültek. A jelentős felhasználói kör dokumentumellátására sehol sincs megfelelő dokumentumbeszerzési keret, sőt a folyamatosan emelkedő folyóiratárak az állománygyarapítás színvonalának eséséhez vezettek. Ezt a negatív folyamatot mutatja be a 2. táblázat és az 1. ábra.

Új kihívások a felsőoktatásban: az európai felsőoktatás versenyképessége, az EU új felsőoktatási stratégiája

A bolognai folyamat célja az európai felsőoktatás ésszerű harmonizációja. A *Bolognai Nyilatkozatot* aláíró országok önként vállalták, hogy felsőoktatási

1. ábra Az egyetemi könyvtárak költségvetése 2001–2004

politikájukat összehangolják a közösen megfogalmazott célok elérése érdekében. Így a folyamat eredményeképpen az egyes országok felsőoktatási rendszerei az Európai Felsőoktatási Térség részeivé válhatnak. A legfontosabb a következők:

- A tömeges felsőoktatás lépcsős szerkezetű átalakítása, tartalmi összehangolása.
- A hallgatói mobilitás megteremtése.
- A modern világban megkövetelt kompetenciák fejlesztése.
- Az összehasonlítható diplomák rendszerének megteremtése, egységes szakképzettségi regiszter kialakítása, ami lehetővé teszi az egyik országban megszerzett diploma munkaadói fogadását a másik országban is.
- Többciklusú lineáris (undergraduate, graduate, post-graduate) képzés kialakítása, amely mérsékli a korai szakosodás veszélyét, lehetővé teszi a tanulmányok megszakítását és későbbi folytatását.
- Mobilitást segítő kreditrendszer meghonosítása.
- Összemérhető minőségbiztosítási rendszerek hálózatának létrehozása, amely garantálja az egyes tagországokban kiadott diplomák mögötti tudás összemérhetőségét.
- Az európai érdekek és értékek megjelenítése a felsőoktatásban.

A fenntartói környezet második eleme az új felsőoktatási törvény könyvtári vonatkozása

Az Országgyűlés 2005 novemberében fogadta el a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX törvényt, amely óriási visszalépést jelent az előzőkhöz képest, és alapjaiban rendíti meg az egyetemek legfontosabb háttérintézményét, a könyvtárat. Ez annál is inkább érthetetlen, mert a fejlett Európa szinte minden országában az egyetemek akkreditálásához perdöntő az intézményi könyvtári hálózat színvonala. Ezzel szemben a törvény a magyar felsőoktatási könyvtárak működtetését és finanszírozását is veszélybe sodorja. Az elfogadott törvényben a könyvtár létrehozásának és fenntartásának a lehetőségét adja meg a törvényhozó: „A felsőoktatási intézmény – az alapító okiratában meghatározottak szerinti feladatainak ellátásához – intézményt, szervezeti egységet (például: közoktatási-, szakképzési-, közművelődési-, igazságügyi szakértői-, könyvtári feladatot ellátó intézmény, szervezeti egység) hozhat létre és tarthat fenn” (az ftv.14. §-a.) A 15. §-ban ugyan előfeltételként határozza meg egy új felsőoktatási intézmény létesítéséhez a könyvtárat, de ennek konkrét részletezése a mai napig nem született meg. „A Kormány határozza meg a felsőoktatási intézmény létesítésének és működésének minimális (kötelező) feltételeit, az alapításhoz szükséges kérelem mellékleteit, a

kérelem elbírálásának szabályait, az eljárási díjat. Minimális (kötelező) feltételként elő kell írni különösen a feladatellátáshoz szükséges oktatói, kutatói létszámot, az oktatáshoz, kutatáshoz szükséges helyiségeket, szociális helyiségeket, szabadidős létesítményeket, informatikai hátteret, eszközöket, könyvtárat, felszereléseket, a működés fedezetét tükröző költségvetést, az intézményi dokumentumok meglétét”.

A felsőoktatási könyvtárak számára 19. § a legveszélyesebb, amely a szolgáltatást írja elő, de nem az intézmény saját szervezeti egységeként definiálva a szolgáltatást nyújtót. „A felsőoktatási intézménynek az alaptervekenységéhez igazodóan biztosítania kell a könyvtári szolgáltatás, az anyanyelvi és idegen nyelven a szaknyelvi ismeretek fejlesztése, a rendszeres testmozgás megszervezését”. A törvény 30. §-a pozitív módon bővíti a felsőoktatási könyvtárak funkcióit: „A felsőoktatási intézmény könyvtára, könyvtári rendszere szakirodalmi, információs, oktatási és kutatási feladatokat ellátó nyilvános tudományos közgyűjtemény, amely könyvtári feladatokon túl levéltári és múzeumi funkciót is elláthat”.

Összhangban az 1997-es könyvtári törvényben foglaltakkal, a felsőoktatási törvény is ingyenessé nyilvánítja a könyvtári alapszolgáltatásokat. A könyvtárak finanszírozását a könyvtári törvény a következőképpen rögzíti: „A könyvtár az alapító, illetőleg a fenntartó által biztosított pénzeszköz, valamint egyéb bevételei alapján gondoskodik feladatainak ellátásáról. A könyvtár fenntartási és működési költségeit az évente összeállított és a fenntartó által megállapított költségvetésben kell előirányozni.” [1977. évi CXL törvény 8. fejezet 70. §. (1). bekezdés.]

Az elfogadott ftv. semmilyen garanciát nem nyújt a felsőoktatási könyvtárak finanszírozására. Az egyetlen utalás a pályázati úton adható támogatások [128. § (1) a-o pontok] között lelhető fel. „ A pályázati úton adható támogatás lehet különösen: ... j) a felsőoktatási intézmények könyvtári feladatainak ellátásához...nyújtott támogatás”.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium Könyvtári főosztálya következetes érdekvégyesítő munkájának köszönhetően bekerült a törvénybe az alábbi záradék: „E törvény hatályba lépése nem érinti a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény 63. §-a alapján nyilvános könyvtári feladatokat ellátó állami egyetemi könyv-

tárak feladatait. Azok továbbra is ellátják a nyilvános könyvtári, a szak- és felsőoktatási könyvtári feladatokat”. Így az ODR szolgáltató könyvtárai és a nyilvános könyvtárak jegyzékében szereplő felsőoktatási könyvtárak továbbra is nyilvános feladatokat látnak el, és ehhez támogatásra jogosultak.

Az egyetemi könyvtárak helye és új feladatai a rendszerben

A MITS-ben a fő hangsúly a tudás társadalmának megteremtésén van. A nemzetgazdaságok hosszú távú versenyképességét az alapozza meg, ha kialakítják alapvető – lehetőleg kizárólagos – hozzáértésüket, a „core competence”-t valamilyen versenyágban. A kisebb országoknak dönteniük kell, hogy mely területen erősítik alapvető kompetenciáikat. Magyarországon is vita folyt erről, s olyan ötletek merültek fel, mint a „kertMagyarország”, a „régio logisztikai központja” vagy a „gyógyfürdők országa”.

A tudás megszerzésének és menedzselésének elsőrendű szinterei az egyetemek és könyvtáraik. Ha az egyetemek versenyhelyzetbe kerülnek, egyre fontosabbá válik piacképességük. Jövendő és már meglévő hallgatóiknak azt kell bizonyítaniuk, hogy az itt tanulók sikeres oktatásban vettek részt, diplomájuk kelendő lesz a munkaerőpiacon. Az egyetemeknek gazdálkodó egységből szolgáltató intézménnyé kell válniuk.

Az egyetemi könyvtáraknak alapfunkciójukból következően *feladatuk az anyaintézményükben folyó oktatás, kutatás, gyógyítás, művészeti tevékenység és művelődés* könyvtári és információs támogatása, és az igény felkeltése ezek iránt. Az egyetemi könyvtáraknak juttatott pénzügyi források attól függnek, hogy mennyire tudják bizonyítani hozzájárulásukat anyaintézményük stratégiájának megvalósulásához.

Új feladatok az információs szolgáltatásokban

Az egyetemi könyvtárak mai céljai közül a két legfontosabb terület:

- Az akkreditációs eljárásokban megfogalmazott képzési területek és tudományos munka igényeihez igazodó gyűjteményszervezési és tartalomhozzáférési politika, valamint szolgáltatási struktúra kialakítása és megvalósítása.
- A tudományterületi szakmai színvonal megőrzése, és az ehhez szükséges hagyományos és digitális technológiák ismerete és alkalmazása.

Az oktatást segítő szolgáltatások

Ezen a területen a következő új kihívásokkal kell számolniuk a könyvtáraknak:

- nagy tömegű alapképzésben részt vevő hallgatót kell ellátni szakirodalommal, amelynek jelentős része multimédiás és elektronikus tankönyv, oktatási segédanyag lesz;
- kisebb létszámú mesterképzésben részt vevő felhasználónak kell külföldi szakirodalmat, folyóiratokat és adatbázisokat rendelkezésre bocsátani;
- továbbra is magas színvonalon kell segíteni a doktori képzésben részt vevő hallgatókat;
- fel kell vállalni az egyetem által indított szakképzések információellátását;
- fejleszteni kell a tanulási környezetet (önálló tanulási modulok kialakítása, e-tanulás, virtuális egyetem), valamint ki kell elégíteni az önálló és csoportos tanulás kettős igényét.

A könyvtári szolgáltatások iránti igény e folyamattal párhuzamosan változik. A hallgatók a rugalmas tanulási módokat segítő és a változatos pedagógiai stílusokhoz idomuló könyvtári szolgáltatásokat fogják elvárni. A könyvtárnak/könyvtárosnak aktív szerepet kell vállalnia az elektronikus oktatási anyagok kidolgozásában és az interneten elérhető források feltérképezésében. A könyvtár egységes virtuális környezetbe tudja integrálni a hallgatóknak kiírt feladatokat, az oktatási anyagokat, az általa digitalizált kötelező olvasmányokat, valamint a hasznos internetes ugrópontokat. Az internet nyújtotta lehetőségeket érdemes minél jobban kihasználni, hiszen ilyen módon a könyvtár nemcsak egyes szolgáltatásait nyújthatja rugalmasabb keretek között, de különféle közönségkapcsolati eszközöket is kiépíthet (például híroldal, oktató anyagok, ügyfélszolgálat, chatoldalak stb). Ezzel együtt kell kialakítani a használatképzés új formáit, amelyek a digitális írástudás, az információkultúra elsajátítását, az önálló tanulmányi munkára való nevelést és a kutatómunka módszereinek megismertetését (beleértve az információkeresési technikákat és a szakirodalom kritikus értékelését) tűzi ki célul.

Az egyetemi könyvtárak számára új és komoly kihívást jelent az egész életen át tartó tanulás segítése. Az Európa Tanács 2000-ben Lisszabonban tartott tanácskozást ebben a kérdésben, és itt határozatban fogadták el, hogy az Európai Unió tagállamaiban ki kell munkálni az egész életen át tartó tanulás stratégiáját annak érdekében, hogy a tanulókkal Európa valamennyi polgára élhessen. Csak

a folyamatos átképzés és tanulás teszi lehetővé a tudásalapú társadalom megvalósítását. [3]

Jelenleg a felnőttképzés sokféle szervezésben folyik, de koordinálatlanul. Sok felsőoktatási intézmény hozott már létre külön ún. „Lifelong Learning” központot az intézményben folyó különböző szintű szakképzések összefogására. A könyvtárak komoly lehetősége abban rejlik, hogy egyrészt rendelkeznek az oktatáshoz szükséges szakirodalommal, elektronikus információforrásokkal, másrészt azzal a szellemi tőkével, amely a színvonalas oktatáshoz szükséges.

A könyvtárak feladata lehetne/lenne az intézményekben/régióinkban folyó különböző oktatási formák feltérképezése, ezek szervezése, és az oktatásba való aktív bekapcsolódás. *Ennek eredményeként a könyvtár a képzések teljes körét támogató forrásközponttá válhat.*

Kutatást támogató szolgáltatások

A kutatás-fejlesztés kiemelt egyetemi stratégiai kérdés, kiegészítve az innovációs stratégia készítésének törvényi előírásával. Az egyetemi könyvtárak szolgáltatási feladatai ezen a területen a következők:

- az információhoz való korlátok nélküli, szabad hozzáférés azonnali megteremtése;
- a falak nélküli virtuális könyvtár létrehozása (a távoli hozzáférés lehetővé tétele);
- a tudomány, az oktatás, a kultúra, a gazdaság területén a hálózati együttműködés fejlesztése;
- a tartalomszolgáltatás és -feldolgozás minőségének emelése;
- az elektronikus dokumentumok meglévő információszolgáltatásokba való integrálása;
- az egyetemi tudásvagyon hozzáférhetővé tétele;
- a digitális térben való minőségi tájékoztató eszközök készítése.

Az egyetemi könyvtárak jelentős eredményeket értek már el az információforrások országos és egyetemi hálózaton történő szolgáltatásában. Ezen a területen az együttműködés is példaértékű, hiszen mind az EISZ program, mind az OTKA, mind az azon kívüli konzorciális adatbázisbeszerzések évek óta jól működnek a külföldi szakirodalomhoz való hozzáférés érdekében. Sok egyetemen vár még megoldásra a távoli hozzáférés, amely lehetővé tenné a kutatók számára a könyvtári információforrások otthoni használatát.

Az egyetemi könyvtárak kiemelt stratégiai feladatának kell tekinteni a könyvtári és az egyetemi tudásvagyon digitalizálását, meg kell oldani az archiválást, valamint a hazai és nemzetközi hozzáférhetőséget.

Az egyetemi könyvtárak – forráshiány miatt – még mindig nem tudták teljes katalógusállományukat konvertálni; ezt a feladatot minél hamarabb be kell fejezni, és az adatokat a MOKKA-ban kereshetővé tenni.

A magyar nyelvű tudományos anyagok tartalmi feltárása és rendszerben való szolgáltatása csak magyar könyvtári feladat lehet. A magyar nyelvű folyóiratok tartalmi feltárására több projekt is indult (például a MATARKA, vagy a műszaki folyóiratok cikkgyűjteménye), de a tudományos kutatás sok területe még fehér foltként szerepel.

Az egyetemi könyvtárak kezdeményezői és megvalósítói lehetnek a tudományos dokumentumokat tartalmazó webalapú adatbázisok (egyetemi digitális tudománytárak/archívumok) létrehozásának. Ezek a digitális repozitóriumok erősítik az intézmény presztízsét a tanszékek akadémiai és kutatói eredményeinek láthatóvá tételével, és a tudományos kommunikáció erősítésével. A modern egyetemi infrastruktúra az intézmény és dolgozói digitális formátumú alkotásainak kezeléséhez és szét-sugárzásához nyújt szolgáltatásokat. A digitális adattárak összekapcsolhatók a könyvtár által előállított egyetemi bibliográfiákkal, és a későbbiekben akár a tudományos munka mérésére is alkalmassá tehetők.

Infrastrukturális követelmények és finanszírozási igények

A MAB (Magyar Akkreditációs Bizottság) szakindítási minimálkövetelményei között hangsúlyosan kap helyet a könyvtári infrastruktúra állapota, a szakkönyv-, illetve folyóirat-ellátottság. A könyvtári szolgáltatásokhoz szükséges számítógépes felszereltség jelentős korszerűsítést igényel (az EISZ-kabinetek felszerelése óta nem írtak ki ilyen jellegű pályázatot). A szakkönyv- és dokumentumellátás finanszírozása csak kiemelt programban képzelhető el (a Nemzeti Fejlesztési Terv részeként) országos koordinációval. Az internetes információszolgáltatások és a digitális könyvtárak fejlesztésénél fontos az interdiszciplináris tudás összeadása, az oktatók/kutatók, könyvtárosok, informatikusok, internetszolgáltatók közös projektekben való együttműködése.

Irodalom

- [1] SKALICZKI Judit: Az információs esélyegyenlőség és a demokrácia helye: a könyvtár. A könyvtári terület stratégiai céljai 2003–2007 között. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 50. köt. 9–10. sz. 2003. p. 375–382.
- [2] BARAKONYI Károly: Rendszerváltás a felsőoktatásban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. p. 65–75.
- [3] Memorandum az egész életen át tartó tanulásról. Commission Staff Working Paper. Memorandum on Lifelong Learning, Brussels, 30.10.2000 SEC(2000)1832. Fordította és megjelelteti a Magyar Népfőiskolai Társaság. www.oki.hu/eudok.asp

Beérkezett: 2006. VI. 9-én.

Virágos Márta

a Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
főigazgatója.
E-mail: marta@lib.unideb.hu